

**TERMS OF DEFINING WOMEN IN FOUNDATIONS FROM THE
FOUNDER, SOCIAL STATUS, AND FAMILY RELATION**

Dr. Nilgün ÇEVİRİMLİ

Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Uzmanı- Sanat Tarihçi

Abstract

Woman is an asset that has struck the history stamp, which has assumed multiple roles in society since the time of man's existence.

In most cultures, even though they are dealing with home and house-related activities, they have become a part of the production together with the industrial society.

The family has become an asset to her husband, to be a mother to her children, to produce in society, to establish, manage and supervise foundations.

In this study, it was aimed to evaluate once again how the women, who are the subject of many researches in the social and political direction, took place in the Ottoman society through the foundations.

It has been revealed how women are placed in the names and foundations of the foundations, foundations or other roles in the foundation, sometimes motherly, occasionally, wife, wife, concubine, slave, sometimes daughter and sister.

Key Words: *Founder, mother, wife, sister, sultan, concubine, slave*

**VAKIF KURUCU, SOSYAL STATÜ VE AİLE BAĞLARI AÇISINDAN
VAKFİYELERDE KADINI TANIMLAYAN TERİMLER**

Özet

Kadın, insanın varoluşundan bu yana toplumda birden çok rol üstlenmiş tarihe damgasını vurmuş bir varlıktır.

Çoğu kültürde daha çok ev ve evle ilgili işlerle uğraşsa da sanayi toplumuyla birlikte üretimde de söz sahibi olmuştur.

Ailede kocasına eş, çocuklarına anne olurken, toplumda da üreten, vakıf kuran, yöneten, denetleyen görevleri de üstlenen bir varlık olmuştur.

Bu çalışmada, sosyal ve siyasi yönden birçok araştırmaya konu olan kadının, Osmanlı toplumunda nasıl bir yer edindiğinin bir kez de vakfiyeler üzerinden değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Gerektiğinde vakıf kuran, yöneten veya vakıfta diğer roller üstlenen, bazen anne- valide, bazen, eş- zevce/halile, cariye, köle, bazen kız evlat, kız kardeş olarak

yer aldığı, onlara verilen isimler ve vakfiyelerde kadınların nasıl bir yere konduğunu araştırılmıştır.

Anahtar kelimeler: *Vâkıf, anne, zevce, kız kardeş, sultan, cariye, köle*

GİRİŞ:

Vakfiyelerde kadın figürüne bakıldığında; başta bir cinse ad olmakla birlikte Nurefşan *Kadın*, Hatice *Kadın* gibi isimleri tamamlayan birer terim olarak da kullanılmıştır. Kadın ilk doğduğunda aile içinde kız çocuk, kız kardeş, kız torundur. Evlendiğinde kocasına eş, çocuğuna annedir. Padişah annesi olduğunda *Vâlîde Sultan*, eş ya da kız kardeş olduğunda *sultandır*.

Vakıf kurduğunda *vâkıf/vâkıfe* vakıf yönetiminde *mütevelli/yönetici*, *nâzır/denetleyici*, yaptırdığı hayratların *bâni/bâniyesi* olarak değişik unvanlar alır. Vakıf hizmetlerinin yerine getirilmesinde *duagûy*, *muallim-i sıbyan*, *hoca*, *molla*, *kalfa* şeklinde dönemin diline özgü çeşitli terimler ile anılır. Bazen de mülk sahibi *mâlik*¹ ve vâkıftan yararlanan *meşrutunlehler* olarak karşımıza çıkarlar.

Kadınları tanımlayan bu terimlerin çoğu zaman iç içe geçen kavramlar halinde birden çok soruya cevap verecek nitelikte metinlerde yer aldığı görülür. Bu çalışmada vakfiyede kadınların vakıf kurucu, sosyal statü, akrabalık soy bağları bakımından hangi terimlerle tanımlandıkları vakfiyelerden kısım örnekleri ile ele alınacaktır.

Örneğin;

... *bî-irâdeti'llâhi'l-meliki'l-azîz kâse-i hayâtım lebrîz olup murg-i revânım kafes-i tenden tayran ve eşyâ-i nîsân-ı gülizâr-ı cinân oldukda halilem Emine binti el-Hac Süleyman nam Hatun yevmî on akçe vazife ile mütevelli ve hemşirem kerimesi Ayşe binti el-Hac Hüseyin nam Hatun yevmî sekiz akçe vazife ile nâzır olup...* H1196 H (M 1781)²

Burada kendisi öldükten sonra eşi Emine Hatun'un, Hacı Süleyman'ın kızı ve aynı zamanda vakıfta mütevelli olmasından söz edilirken, aynı zamanda kadının soy ve akrabalık bağı, hatun sıfatı ve vakıfta yöneticilik görevi belirtilir, yine kız kardeşinin (abla) kızı Hacı Hüseyin kızı Ayşe Hatun'a vakıfta nâzırlık görevi verildiğinden söz edilir.

Sosyal bilimler alanında özellikle vakıf alanında araştırma ve inceleme yapan birçok disipline mensup araştırmacıların çoğu için tanıdık gelebilecek bu konuya ilişkin birçok terimin özellikle yeni nesiller için daha anlaşılır kılınması ve Osmanlı'da "kadın" figürünün nasıl bir imajının olduğu terimler üzerinden anlaşılmaya çalışılacaktır.

¹ ...Ve yine Medine-i Üsküdar'a muzâfe Kadı karyesinde kâin iki taraftan Ayşe Reşide kadının yoğurthanesi ... VGMA,1624:12/2. H 1212 (M 1797)

² VGMA,743:289/99.

1.VAKIF VE KADINLAR

Vakıf Kurucu:

Osmanlılarla birlikte zirveye ulaşan vakıf kurumunda *havâtin-i sultaniye/hanedan* kadınları şeklinde tanımlanan birçok kadının *vâkıf/vâkıfe* büyük vakıflar kurarak, topluma öncülük ettikleri bilinmektedir.

Bu kadınlar gerek kurdukları gerekse başka bir vâkıf tarafından kurulan vakıflarda yönetici, görevli bazen de *meşrutunler/vakıftan* faydalananlar olarak karşımıza çıkarlar. Buldukları bu konumlara göre, buldukları statü, soy ve akrabalık bağlarını tanımlayan bazı terimlerle ifade edildikleri görülür.

Vakıf Yöneticisi:

Vakıflarda müteveli, nâzır, kâtip, câbi gibi *vakf-ı zâbitân* veya *zâbitân-ı vakf* olarak da tanımlanan görevliler bir vakfın yönetici kesimini oluştururlar. Kadınlarında bu grupta görev aldıkları birçok örnek mevcuttur.

Müteveli

Vakfiyelerde kadınlar, kendi kurdukları vakıflarında yönetici oldukları gibi bazen de babasının, eşinin, kardeşlerinin veya başka bir kadının kurduğu vakıfta *müteveli/müteveliye* sıfatıyla yöneticilik yaptıkları bilinmektedir.

...ece'l-i müsemma ile dâr-ı bekâya rihlet ettiğimde vakf-ı mezkûrun tebdîl ve tağyiri ve taklîl ve teksîri bâb-ı bi'l-küllîye mesdûd olup hâlen halîle-i celîlem fahru's-sâlihât Fatıma Kadın mütevellî olup... H 1175(M1761)³

Vakıf kuran kadınların kendinden sonra vakıflarına yine kadın yönetici atadıkları örnekler de mevcuttur. Emetullâh Hatun Vakfı'na ait 20 Şevval 1115 H./1703 M.tarihli vakfiyede Emetullah Hatun'un kendinden sonra tevliyeti kızı Nefise Hatuna bırakmıştır.

...nemasına labis-i libas-i musteari hayat oldukça ben kendim mutasarrife ve vakfeyn-i mezbureyne ben kendim müteveliye olup bade kazai'l vakar sadriye kızım fahru'l muhadderat Nefise Hatun ibneti el mevla el merhum Kadiasker Mustafa Efendi vakfeyn-i mezbureyne müteveliye olup... 1115 H (M 1703)⁴

Yine bir kadın vâkıfın tevliyeti kendinden sonra azat edilen kadın kölesine bıraktığı örneklere de rastlanır.

³ VGMA,590:119/110.

⁴ VGMA,987:294/102.

...vakf-ı mezbûruma ben hayâtda oldıkça yevmî otuz akçe vazîfe ile mesa'-i şer'î olduğu vecih üzere mütevellî olan bi-emri'llâhi te'âlâ dâr-ı bekâya irtihâl eylediğimde **ma'tukam** mezbûre okumuş Hadice nâm hâtûn **mütevellîye** ola... H1205 (M 1790)⁵

Nâzır/nâzıra

Vakıfta denetim, gözetim işinin yapıldığı nâzırlık vazifesinin de bazı vakıflarca kadınlara (eş, kız, kız kardeş, baldız vb.) tevdi edilmiştir.

...dâr-ı fenâdan dâr-ı bekâya irtihal edem vakf-ı mezbure sulbi kebir oğlum Mustafa ağa mütevellî olup ve sulbiye kebir kızım Âmine kadın **nâzır** ola... H 1150 (M 1737)⁶

...zevce-i menkûham Aişe binti Mustafa Efendi nâzıra ola ve bade vefatiha zevce-ı menkûham mezbure Aişeden mütevellid olan evlâdlarımın aslah ve erşedi cümle vakfım üzerlerine mütevellî ve uhra nazır ola (...) badel-inkiraz sulbiye kızım Fatıma **mütevellîye** olup ve sulbiye kızım Rukiye **nâzıra** ola...H 1146 (M 1733)⁷

Söz konusu araştırmada vakfın diğer yönetici kademesinden olan kâtip ve câbilik gibi görevler için hiçbir cinsiyet ayrımı belirtmemesine rağmen, kadın görevlilere rastlanamamıştır. *Câbi ve kâtiplik* görevlerinin para tahsilatı ve hesap işleri gibi ayrı disiplinler gerektiren mevzuları kapsamı nedeniyle bir teamül gereği kadınlara verilmediğini düşündürmektedir. Ancak evlâdiyet vakıfları ya da küçük vakıflarda kız evlâtların mütevellilikle birlikte tüm görevleri yürütmüş olması ihtimal dâhilinde olup, araştırılması gereken bir konudur.

Bâni/bâniye

Vâkıf/vâkıfe olan kadınlar aynı zamanda yaptırdıkları hayrat ve akar binalarla *bâni/bâniye* şeklinde de tanımlanmışlardır.

Büyük vakıflar kuran saray kadınlarının, anıtsal yapılar yaptırarak dine bağlılığı ve hayır severliklerini sergilemeleri, önceki Türk- İslam Devletlerinden aktarılan bir gelenektir. Aynı zamanda imparatorluk kültüründe hânedan kadınları aracılığıyla gerçekleştirilen bu faaliyetler, hanedan propagandalarının önemli bir etkeni sayılırdı. Hanedan kadınların Avrupalı soylu kadınlar gibi fizik olarak göz önünde olmak yerine, yaptırdıkları vakıf eserlerle bu sürece katıldıkları görülür. Kurdukları vakıfların vakfiyelerinde İslâm Dünyasının simgesel isimlerini çağrıştırmaya adına *bâniyetü'l-hayrâti'l-kaviyye*, *fahrü'l-muhadderât* şeklinde onurlandırıcı unvanlarla tanımlanmaları onlara hak ettikleri değerin gösterildiğinin bir kanıtıdır ⁸

Mihrimah Sultanın kızı Ayşe Sultan'ın vakfiyesinde;

⁵ VGMA,629:18/9.

⁶ VGMA,736: 215/98.

⁷VGMA, 585:4/7.

⁸ Pierce, 2011,258.

...*bâniyetu'l-hayrâtü'l-kaviyye sâniyyetu'l-râbiatu'l-adevviyye Ayşe Sultan, menbâi'l-hayrati'l-hisan halefi Hadiceti'l-Kübra fi'z-zahadeti ve'l-adli ve adli Aişeti'l-Hamra...* H 1011 (M 1602)⁹

...*İffetli ve kapalı kadınların ulusu, hayratın bâniyesi, melikesi hatunların ma-bihi'l iftiharî, hakanların anası Bayazid han ibni Murad Hanın validesi (Gülçiçek Hatun) ... H 791(M 1388)*¹⁰

...*Gazi Sultan Mahmud Hân-ı sâni aleyhi rahmet-i rabbuhu'l-bârî hazretlerinin zamân-ı saltanatlarında baş kadınlık rütbe-i refi'asıyla kam-yâb buyurulan seyyidetü'l-muhedderat ekliyyetü'l-muhassenât tacü'l-mesturât sakiyyetü's-sifât devletlü iffetlü Hacı Nufdan Kadın Efendi Hazretleri binti Abdullah...* H.1266 (M 1849)¹¹

Vakıfta İlmî Görevli Kadınlar

Muallime-hoca, halife, molla

Kadınların muallime, hoca sıfatıyla öğretici konumda vakıflarda görev yaptıklarına da şahit olunur. Bunun yanı sıra mektepte kız çocuklara eğitim vermekle görevli muallimenin derse giremediği durumlarda derse giren ve öğrenciler arasında durumu zayıf olanlar ile ilk kez okula başlayanların derslerini tekrarlatıp çalışmalarına yardımcı olan halife¹² *duaguy*/dua okuyan molla kadınlar bulunurdu.

...*yüzdört sehmi zevcesi mezbûre Emine Hanım'a ve seksen dört sehmi mezbûran Emetullah ve Selime ve Emine ve Ayşe mollalardan her birine ve otuzar sehmi merkûmûn Seyyid Mehmed ve Seyyid Ahmed Efendiler ve Mustafa'dan her birine ve on beşer sehmi mezbûratan Şerife Hatice Molla...*H1209 (M1794)¹³

...*vakf-ı mezkûrumdan sadriye kebîre kızım Mezbûre Fatma Molla'ya vazîfe-i duaguy yevmî üç akçe verile ve sadriye kızım mezbûre Afife molla'ya duaguy vazîfe yevmî üç akçe verile ve Kerim zâde es-Seyyid Mehmed Said Ağaya vazîfe-i duaguy yevmî iki akçe verile ve kerim-zâde Şerife Rakibe Mollaya vazîfe-i duaguy yevmî iki akçe verile ve Kerim -zâde Şerife Aişe Mollaya vazîfe-i duaguy yevmî iki akçe verile ve yine Kerim zâde*

⁹ VGMA,1431.

¹⁰ VGMA,590: 266/ 220.

¹¹ VGMA,633:13/7.

¹² Ünal,2008,347-348.

¹³ VGMA,629:268/244.

Şerîfe Nefise Molla'ya vazife-i duaguy yevmi iki akçe verile ve Emin Molla'ya vazife-i du'aguy yevmi bir buçuk akçe verile...H 1177(M 1763)¹⁴

...Kıryat Mahallesi'nde vâki' ma'lûmü'l-hudût ve'l-müştemilât mu'allime-i sâbiyyetâne meşrûta kaldığı menzilde mu'allime olan hoca kadına virile ve nukûd-ı mevkûfe-i merkûme nemâsından be-her yevm beşer akçe vazîfe zikr olınan sabiyye mektebinde halîfe olan kadına virile... H1164 (M 1750) ¹⁵

Vakfiyelerde kadınlarla ilgili kalfa tabirine de rastlanır. Saraylarda ve konaklarda hizmet veren cariyeler için kullanılan bir tabirdir.

2.SOSYAL STATÜ BAKIMINDAN KADINLAR

Hanedan kadınları

Osmanlı toplumunda hür kadınların yanı sıra yaygın olarak cariyeye şeklinde anılan köle kadınların olduğu bilinmektedir. Bu kadınların buldukları sosyal statü, soy bağı vb. nedenlerle dönem dönem çeşitli unvanlarla anıldıklarına şahit olunur.

Bu başlık altında ele alındığında bir kadın anne olmasının yanı sıra hanedana mensup bir padişah annesi olduğunda ise *mehd-i ulyâ/valide sultan*¹⁶ olarak anılır. Padişah eşleri ve kız kardeşleri de hanım *sultanlar* şeklinde tanımlanır. Daha sonra eşlerin, devlet içindeki yapılanma, siyasi ve sosyal şartlar gereği statülerine göre dönemlere göre; *kadın, kadın efendi*¹⁷, *baş kadın, birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü kadın, ikbal, gözde* gibi unvanlar aldıkları görülür.

16. Yüzyıl başlarına kadar Osmanlı hanedanının erkekleri *bey* kadınları *hatun* olarak anılırken, yerini *Sultan'a* bırakmıştır. Bu lakabın kullanılmasında Osmanlıların İslâm Dünyası üzerinde artan üstünlüklerinin de rolü büyüktür. Hürrem ile birlikte padişah eşleri, kızları, erkek ve kız kardeşleri de sultan unvanıyla anılmıştır.¹⁸ 17. Yüzyıldan sonra gözdelik¹⁹ makamı zayıflayıp hasekiler²⁰ sultan unvanını kaybedince, bunun yerini eskinin *hatun* terimi ile bağlantılı bir unvan olan *kadın* terimi alır. Genellikle Sultan unvanını taşıyıp da hanedan kanından olmayan tek kadın ise

¹⁴ VGMA.627:39/16.

¹⁵ VGMA,626:433/526.

¹⁶ Mehd-i ülya Padişahların anneleri hakkında kullanılan eski bir tâbir olup, Valide Sultan da denilir. Bu unvanın ilk kez III. Murad tarafından annesine verildiği ve sonra yaygınlaştığı ifade edilmektedir. Pakalın, 1993, 442.

¹⁷ Abdülmecit devrinde batılı yaşam tarzlarının da etkisiyle padişahların saraya alınan cariyelerden nikâhlı eş almaları usulü ortaya konuldu. Padişahla nikâhlanma şerefine erişen ve en yaşlı olanlarına *kadın efendi* denirdi. Bunların sayıları dâima dört olur ve nikâhlanma sırasına göre birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü şeklinde anılırlardı. Pakalın, 1993,127.

¹⁸ Pierce,2011,22.

¹⁹ Saraya alınan cariyelerden padişahın gözüne girip “odalık” mertebesine yükselenlere gözde veya ikbâl denirdi Pakalın,1993,126.

²⁰ Haseki: saraya alınan cariyelerden padişahın teveccühüne mazhar olanlar bu isimle anılırlardı. II. Abdülhamit zamanına kadar Padişahların eşlerine haseki, çocuklarına haseki sultan denilmesi geleneği devam etti. Bundan sonra kadın efendi unvanı kullanılmıştır (Pakalın, 1993:753).

baştaki padişahın annesi olurdu.²¹ Bunun yanı sıra aynı zamanda bir cinse ad olan kadın terimi, padişah eşleri haricinde vakıf kuran vezir, paşa ve diğer rütbeli için de kullanılan yaygın bir terimdir.

Hürrem Sultanın vakfiyesinde;

...*Sultan Süleymanın oğlu emir Mehmed'in **anası vâlide sultan** hazretleri...* H 964 (M1556)²² şeklinde annelik ve statü olarak valide sultanlığı vurgulanmıştır.

“...***mehd-i ulyâ**-yı saltanât devletlü ismetlü Pertevniyâl Vâlide Sultân hazretlerinin Aksaray civârında kâin câmi '-i şerîflerinde mevlûdü'n-nebî kırâatı için on beş bin gurus nukûd-ı vakfının vakfiyyesi...* H 1290 (M 1873)²³

...*Sultan Abdülhamid Han hazretlerinin **dördüncü kadını**²⁴ ve sultân-ı müşârun-ileyhin vâlide-i muhteremeleri devletlü ismetlü Emsalnur Kadınefendi hazretleri ibni'l-merhûm Ömer Efendi ... H 1334 (M 1915)²⁵*

...*pâdişâh-ı âlem-penâh, es-Sultân İbni's-Sultânü's-Sultân Abdülhamid Hân, celleda'llâhu Hilâfeteşî ilâ-inkirâzü'd-deverân, efendimiz hazretlerinin harem-sarây-ı iffet-penâhlarında **başkadınlık** rütbesiyle kâm-yâb olan umdetü'l-muhadderât, tâcü'l-mestûrât iffetlü, ismetlü, Hadice Kadın hazretleri'nin...* H 1193 (M 1779)²⁶

Sultân Mahmud Hân-ı Sâni hazretlerinin kadınlarından Pertevnihal Kadın Efendî hazretlerinin mâ-i lezîz çeşmesi vakfının vakfiyesinde Pertevniyal'ın konumu şöyle ifade edilmektedir.

... *Gazi Sultân Mahmud Hân-ı Sâni aleyhi rahmeti'l-bârî hazretlerinin zamân-ı saltanatlarında **ikinci ikbâllık** rütbesiyle kâm-yâb olan zübdetü'l-muhadderât tâcu'l-mestûrât sâhibetu'l-hayrâti ve'l-hasenât ve râğibetu'l-meberrâti ve'l-mesûbât iffetlü ismetlü **Pertevniyal Kadınefendî** hazretleri ibneti Abdurrahman ibn Abdulmennan...* H 1267 (M1850)²⁷

Yine Mihrimah Sultanın kızı Ayşe **Sultan**'ın vakfiyesinde;

²¹ Peirce, 2011,23.

²² VGMA, 608/2:235/178.

²³ VGMA,747:406/276.

²⁴ Vakfiyede dördüncü kadın olarak geçmekle birlikte, bazı kaynaklarda üçüncü kadın olarak geçmektedir. Uluçay,2001:174.

²⁵ VGMA,608-1:162/192.

²⁶ VGMA,742:33/26.

²⁷ VGMA,747:170/143.

...*bâniyetu'l-hayrâtı'l-kaviyye sâniyyetu'l-râbiatu'l-adevviyye Ayşe Sultan, menbâi'l-hayrati'l-hisan halefi Hadiceti'l-Kübra fi'z-zahadeti ve'l-adli ve adli Aişeti'l-Hamra...*" 1011 H/1602 M²⁸

Köleler

Osmanlı'da köle kadınlarla ilgili olarak olayın daha anlaşılır kılınması adına özellikle saraya alınanlarla ilgili olarak bir ön bilgi vermenin yerinde olacağı düşünülmüştür.

Savaş esiri veya benzer sebeplerle değişik yerlerden getirilen kızlardan Valide Sultan' tanıtılarak hareme kabul edilmesi uygun olanlara görünüş ve niteliğine uygun bir Müslüman ismi verilirdi. Sarayın en önemli ve üst düzey kadını olan Valide Sultan'a, Baş kadın Efendi'ye ve sultanın kızlarına hizmet etmekle görevli bu *odalıklar* arasında sıkı bir hiyerarşi bulunurdu. Çeşitli eğitimlerden geçirildikten sonra en çekici, akıllı ve yetenekli olanı sultanın hizmetine sunulur ve onlara *ikbal* denirdi. Padişah eşleri, ikballer içinde *gözde* olanlar arasından seçilerek yüksek mertebelere getirilirdi. Gözde olan ikbal, padişaha bir çocuk verdiğinde *Kadın Efendi* /Haseki Sultan seviyesine terfi ettirilirdi. Şayet çocuğu erkekse ve padişah olduysa, Haseki Sultan olan annesi, haremin başı, imparatorluğun en güçlü kadını "Valide Sultan" olurdu. Batı dünyasının bildiği en ünlü valide sultanlar, "Roxelena" olarak bilinen Hürrem Sultan ile Kösem Sultan'dır. İkbal olma şansını yakalayamayan odalıkların ise Padişahın izniyle vezirlerle veya paşalarla evlendirilirdi.²⁹

Vakfiyelerde *ı'tak* azad etme, hür bırakma fiilinden türeyen değişik terimlerle ifade edilen köle kadınlardan söz edilmektedir. Vakıflara bazen eşlerine eşlerine ait bu kölelerin, azat edilmeleri, çocuk doğurmaları veya sahibinin ölümüne bağlı olarak değişik isimlerle anıldıkları görülür.³⁰ Yine vakıfların bu kölelerine bazı tahsisatlar yaptıkları, nesil kesildikten sonra vakıflarının yönetimini şart kıldıkları ya da ücret karşılığı bazı görevler tevcih ettiklerine şahit olunur.

Muteka

Aynı zamanda *Eflâkiyyetü'l asıl, Acemiyyetü'l-asıl, Rusiyetü'l asıl, Gürciyyetü'l asıl, Çerkeziyyetü'l asıl* gibi terimlerde o dönem Osmanlılarında cariyelerin hangi ülke veya millet menşeyli oldukları hakkında da bilgiler edinilmektedir.

²⁸ VGMA,1431.

²⁹ Akyılmaz, 2004,594-595.

³⁰ Osmanlı hukukunda köle azad edilmesinin birkaç yöntemi vardır. İlkinde "ıtk" efendisinin gönüllü olarak köleyi azad ederek özgürlüğüne kavuşturmasıdır. Mukatebe denilen ikinci yöntemde efendi ile köle arasında yapılan anlaşmaya göre, köle belli bir parayı ödeme, belli bir süreyi çalışma veya bir malı üretmeyi taahhüt eder. Bu işlem tamamlandığında otomatikman azat olur. Üçüncü ise tedbirdir. Efendisi ölümünden sonra kölesinin azad edilmesini vasiyet eder. Bu durumda köle müdebber kılınmış olur. (Akyılmaz,2004, 227-228).

...Ba'de vefâtihi atıkâtımdan Lâlegül ve Muazzeze ve Gonca nâm **mutekâlarım** hayatta olduklarıncâ alâ-haddetin minvâl-i meşruh üzere mutasarrıf olalar...H1106 (M 1694)³¹

...Madem kendim hayatta olduğca menzil-i mezbûrun cümlesinde sâkin olam bâde'l vefat muhavvatâ-i dâhiliyyesinde zevcem Hatice binti Kâsım nâm Hâtun sâkine ola ve muhavvatâ-i hâriciyyesinde mûtekâm Eflâkiyyetül asıl Zamâne binti Abdullah ve evlâdı ve evlâdı evlâdı evlâdı batnen bade batnin sâkin olalar ve bu iki sınıf menzilden biri münkariz olup sâkin olduğu menzil mahlûl olursa yerine **mutekam** acemiyyetil-asıl Ayşe nam **câriyeme** hayatta olduğca yevmi sekiz akçe vazife verile ve bade vefatiha evlâdı ve evlâdı evlâdı batnen bade batnin ilel-inkıraz vazife-i mezkûreye mutasarrıf olalar...H 1153 (M 1740)³²

Câriye

Müslümanların giriştikleri savaşlar sırasında esir edilen veyahut para ile satın alınan kadın ve kızlar, başkasının mülkü olan köle kadın anlamındadır. *Câriye* sözcüğü Arapça bir sözcük olup, denizin üzerinde akıp giden gemiye denir. *Câriyeler* de efendilerinin emir ve hizmetleri çerçevesinde hareket etmeleri sebebiyle bu ismi almışlardır.³³

Osmanlı'da erken dönemlerde 15. Yüzyıl ortalarına kadar sultanların hem yasal eşleri hem de köle cariyelerinin olduğu bilinmektedir. İslam hukukuna göre, bir dişi kölenin sahibi olan erkek onunla meşru cinsel bir hayat yaşama hakkına sahipti. Müslüman cariye çocuk doğurunca yasal ve toplumsal açıdan daha üst bir konuma sahip olmaktadır. *Ümm-i veled*/çocuk anası olarak bilinir. Alıp satılmaz, efendisinin evinden koparılmazdı; efendisi ölünce de hür olurdu. Şayet efendisi onunla evlenmek isterse onu azat etmek zorunda idi. Doğurduğu çocuklar ise özgür ve babalarının özgür karısının çocuklarıyla eşit haklara sahip olabilirdi.³⁴ Osmanlı tarihinde azat edilerek yasal eş yapılan ilk köle Hurremdir.³⁵

Yine vakfiyelerden anlaşıldığı üzere sultanların yanı sıra diğer bazı vakıf kurucularının da azat edip evlendikleri veya hizmetçi olarak seçtikleri cariyeleleri vardır.

³¹ VGMA,734:127/73.

³² VGMA,739:263/175.

³³ Bilmen,1969:344.

³⁴ Pierce, 2011:39.

³⁵ Pierce,2001:85.

...*Ve validim merhum ve mağfurunleh Nu'man Paşa'nın **Câriyesi** Zeynebe hayatta oldukça senede beşyüz kuruş verile ve kendi mutekam Hacere'ye kezalik hayatta oldukça senede üçyüz kuruş verile...* H 1272 (M 1855)³⁶

...*ve dahi **cariyem** Zeyneb binti Abdullahı i'tak edüb kendüme tezevvüç/eş ederim vefatımdan sonra yevmi sekiz akçe duâguy vazifesi dahi ana verile...* H 1134 (M 1721)³⁷

Bunun yanı sıra kadın vakıf kurucuları da kendilerine yardımcı olarak cariyeler seçerek bunlara vakıflarından tahsisatlar yapmışlardır.

...*mumaileyha vâkıfe, mezbur hânenin süknâsını sağ oldukça evvela kendi nefisine sonra kayd-ı hayat şartıyla Abdullah kızı Lalezar nâmındaki **azadlı cariyesine** sonra sağlığınca mezbur Lalezârın azadlı cariyesi Abdullah kızı Bâd-ı Sebâ namında kadına, sonra medine-i münevvere fukarâsına şart eyledi...* H 1028 (M 1618)³⁸

Ümmü Veled

İslam hukukuna göre, bir kadın kölenin sahibi olan erkek onunla meşru bir evlilik hayatı yaşama hakkına sahipti. Müslüman cariyeye ise çocuk doğurunca yasal ve toplumsal açıdan daha üst bir konuma sahip olmaktaydı. *Ümm-i veled*/çocuk anası olarak bilinir. Alıp satılmaz, efendisinin evinden koparılmazdı; efendisi ölünce de hür olurdu. Şayet efendisi onunla evlenmek isterse onu azat etmek zorunda idi. Doğurduğu çocuklar ise özgür ve babalarının özgür karısının çocuklarıyla eşit haklara sahip olabilirdi.³⁹

...*menkûham/nikâhlım Safiye Hâtûna bin akçe verile ve **ümm-ü veledim** Latîfe Hâtûna dört yüz akçe verile ve diğer **ümm-ü veledim** Rukiye Hâtûna dört yüz akçe verile ve diğer **ümm-ü veledim** Belkis Hâtûna iki yüz akçe verile ve bu dört neferden her kangısı vefât ederse ta'yin olan hisseleri vâkfa ilhâk oluna...* H 1093 (M 1682)⁴⁰

...*evlâdımdan züküruna yevmî yirmişer akçe ve inâsa onar akçe ve **ümm-ü veled** cariyeme dörder akçe vazife verile...*H 1005 (M 1596)⁴¹

³⁶ VGMA,582/2:333/241.

³⁷ VGMA,480:123/17.

³⁸ VGMA, 1966:144/160.

³⁹ Pierce, 2011,39;Akgündüz ve Öztürk,1999,318.

⁴⁰ VGMA, 744:421/183.

⁴¹ VGMA,741:54/40.

... ba'de vefatiha kendi **taht-ı nikâhında*** **utekamdan zevcem** olan **Hesnâşah** mutasarrıf ola bi-şartı onun **uteka olan cariye ve kölelerimiz** umur-ı mü'minlerine göre ve ba'de vefatiha **Kadilizade es-Seyyid Osman Ağa'ya** tezviç eylediğim **Gülbeyaz** nam cariye mutasarrıf ola be-şartı o ki **cariyelerimin ve kölelerimin utekasına ve uteka evlatlarının umûr-i mü'minlerine göre vefâtiha köle ve cariye ve uteka evlâd ve evlâdlarının zükur ve inasları ale's-seviyye mutasarrıf olalar...** H 1170 (M 1756)⁴²

Müdebbire

Azat olması, efendisinin ölümüne bağlı olan câriye için kullanılan bir terimdir.*

... bir taraftan **Cameşuycu Hasan** menzili ve bir taraftan bazan **Yufahham Seyyid Mustafa** menzili ve bazan **tarik-i hass** ile **mahdud terbi'an yüzyetmiş zira'** arsa üzerinde **mebni' fevkanî iki bab oda ve dehliz ve tahtanî iki bab oda ve havlu ve bi'r-i mâ ve kendü menzilime ceryan eden mâ-i leziz maksemi ve bağçeyi müstemil birbirine muttasıl iki bab menzilimi vakf ve habs edüb senevî yüz yirmi akçe-i müeccele ile hâlen **müdebbirem** olan çerkesiyyu'l-asl Adayı Hanife binti Abdullah...** H 1175 (M 1760)⁴³

...halen **taht-ı nikâhında/nikâhım altında Ümmügülüm binti Abdullaha** yevmi yirmi akçe ve **müdebbirem Ayşe binti Abdullah ve Ferrah binti Abdullah ve Gelbevi binti Abdullahtan her birine yevmi dörder akçe...** H 1142 (M 1729)⁴⁴

Kalfa, usta, daye, kethüda,

Kalfa teriminin herhangi bir meslekte çalışan asıl ustaya yardımcı olan kişi anlamında kullanıldığı bilinmekle birlikte, çoğu zaman vakfiyelerde mektep hocasının yardımcısı olarak karşımıza çıkar. Ancak bu unvanın padişah eşleri ve diğer hanım sultanların işlerine yardımcı olmak veya sarayda bazı işleri görmek üzere görevlendirilmiş kadınlar için de kullanıldığı anlaşılmaktadır.⁴⁵ Bu kadınların da vakıflar kurduğu görülür.

* Nikahım altında, nikahlı.

⁴²VGMA,739:172/115.

* Osmanlı hukukunda köle azad edilmesinin birkaç yöntemi vardır. İlkinde "ıtk-it'aké efendisinin gönüllü olarak köleyi azad ederek özgürlüğüne kavuşturmasıdır. Mukatebe denilen ikinci yöntemde efendi ile köle arasında yapılan anlaşmaya göre, köle belli bir parayı ödeme, belli bir süreyi çalışma veya bir malı üretmeyi taahhüt eder. Yapılan anlaşma üzerine bu işlem tamamlandığında otomatikman azat olur. Üçüncü ise tedbirdir. Efendisi ölümünden sonra kölesinin azad edilmesini vasiyet eder. Bu durumda köle müdebbir kılınmış olur. (Akyılmaz,2004,227-228).

⁴³VGMA,644:4/1.

⁴⁴ VGMA,735:104/44.

⁴⁵*Usta* tabiri XVIII. yüzyıldan itibaren belgelerde görülürken, *kalfa* tabirine XVI. yüzyıl belgelerinde rastlanmaktadır. XVI. yüzyıldan önce ise, *kalfa* tabiri yerine *bula* tabiri kullanıldığı görülmektedir. Osmanlı haremde *kalfa*, Saray'da bir müddet hizmet görüp ilk acemilik devrini geçirmiş ve tecrübe kazanmış cariyelere denmektedir ve ayrıca bunlar şâkird diye de anılmaktadır. Pakalın,1993,150.

...sâhibetü'l-hayrât tâci'l-muhadderât cennet-mekân firdevs-âşiyân Sultân Abdülaziz hazretlerinin kerîme-i iffet-vesîmeleri devletlü ismetlü Emine Sultân aliyyetü's-şân hazretlerinin câmeşûy ustaları iffetlü Bülbülzar **Kalfa Hanım** tarafından zikr-i âti nukûdu vakfının... ” H 1332 (M 1913)⁴⁶

...**Goncater kalfa** atyeb-i mâl ve enfes-i menâlimden ifrâz ve kemâl-i imtiyâz ile mümtâz eylediğim nakd-ı râyicü'l-vakt altı bin guruşu hasbeten li'llâhi'l- ahad ve taleben li-merzâti'r-rabbi's-samed vakf-ı sahîh-i şer'î müebbed ve habs-i sarîh-i mer'î muhalled ile vakf ve habs idüp... H 1272(M1855)⁴⁷

...pâdişâh-ı âlem-penâh es-Sultân İbni's-Sultâni's-Sultân Abdulhamîd Hân halleded'llâhü hilâfete hü ilâ nihâyeti'z-zaman Efendimiz hazretlerinin harem-sârây-ı İsmet penâhlarında **kethudâ kadınlık rütbesi** ile kâmyâb olup bundan akdem nakd-i girân mâye-i ruhunu hazînedâr-i ervâha teslîm ile memerr-i fânîden makârr-ı bâkîye intikâl ve civâr-ı rahmet-i rahmâna irtihâl eyleyen sâhibetü'l-hayrât ve'l-hasenât ve tâlibetü'l-meberrât ve'l-mesûbât merhûme ve mağfurun lehâ Şûhi kadın ibneti Abdulmennânın... H 1299 (M 1881) ⁴⁸

Duaguy:

Vakıf ya da vâkifelerin gerek kendileri gerekse vakfiyelerinde şart ettikleri bazı kimselerin ruhu için belli bir ücret karşılığında dua okuma görevi verdikleri *duaguy* adı verilen kadınlar mevcuttur.

...dört akçe *duagûy* vazifesine mutasarrıf ola ve Servinaz Hatun yevmi dört (akçe) *duagûy* vazifesine mutasarrıf ola ve Zernişan Ümmügülsüm Hatun yevmi dört akçe *duagûy* vazifesine mutasarrıf ola ve babam merhum-i mezbur Hüseyin Ağa'nın **cariye-i mu'tekalarından** Serfiraz Hatun yevmi on akçe ***duagûy* vazifesine** mutasarrıf ola ve Mahbube Hatun yevmi on akçe *duaguy* vazifesine mutasarrıf ola ve Gülziyba Hatun yevmi on akçe *duagûy* vazifesine mutasarrıf ola ve Halilem Mükerrreme Hatun yevmi on akçe *duagûy* vazifesine mutasarrıf ola ve hala hizmetimde olan Dürdane Hatun yevmi altı akçe *duaguy* vazifesine mutasarrıf ola ve Sineşah Hatun yevmi altı akçe *duagûy* vazifesine mutasarrıf ola ve Validem mezburenin halen hizmetinde olan Sevgül Hatun yevmi dört akçe *duagûy* vazifesine mutasarrıf ola... H 1182 (M1768)⁴⁹

⁴⁶ VGMA, 634;194/42.

⁴⁷ VGMA,747:217/181.

⁴⁸VGMA,744: 171/43.

⁴⁹ VGMA,732: 43/28.

3.SOY, AKRABALIK BAĞI VE MEDENİ HALLERİNE GÖRE KADINLAR

Kadınlar doğduğu ailede kız çocuğu, kız kardeş, torun, evlendiğinde; çocuklarına anne olurken, akrabalık açısından da evlendiğinde eş, kayınvalide vb. lakaplarla anılırlar. Bu tanımlardan bazıları günümüzde halen geçerli iken o günün toplumunda farklı terimlerle anıldıklarına şahit olunur.

Valide/Anne:

Annelik Türk İslam Devletleri geleneğinde saygınlığını korumuş kutsal bir konumdur. Kadının statüsü açısından olaylara bakıldığında, vakıf kurucu Valide sultan, padişah kızı, kız kardeşi ya da diğer yüksek rütbeli yakını kadınlardan biri ise vakfiyelerinde direkt olmasa da dolaylı olarak padişahı ya da yönetici sınıftan birinin yakını ise onu referans olarak sundukları dikkati çeker.

Hanedan kadınlarının yanı sıra kadınlar için, hanım, hatun, kadın terimleri dikkati çeken tanımlamalardır.

Haseki Sultan'ın vakfiyesinde padişah annesinin; soy bağı yönünden anne, statü bakımından Valide Sultan olarak tanımlanırken, mânevi yönden de Peygamber eşi Ayşe'ye ve kızı Fatıma'ya benzetilmişlerdir.

...azamet ve celâl tacının incisi, saadet ve ikbâl tacının gurreci, kraliçeler kraliçesi, melek halli, sultan tavırlı, zati yüce, sıfatı temiz, kadri celil, güzel eserli, büyüklerin zübdesi, muhterem kadınların umdesi, erkek ve kadın müslümanların ismeti, zâtı ve şanı yüce, zamanın Ayışesi, devrânın Fatması, saltanat-ı zâhirenin yaldızı, hilâfet-i bahirenin incisi, Meliki's- Samed olan Allahın türlü âtıfetlerine nâil olan Sultan Süleymanın oğlu Emir Mehmed'in anası vâlide sultan hazretleri... H 964 (M 1556)⁵⁰

Aşağıdaki örnekte de yine hem Sultan Murad'ın annesi hem de bir bâni olarak tanıtılmıştır.

...Hüdavendigâr sâbık cennet-mekân Firdevs-i aşiyân merhûm ve mağfûr sitân Sultan Mustafa Han tâbe serâhu hazretlerinin valide-i muhteremeleri aliyyü'l-zât safiyetü's-sıfât devletlû ismetlû nezahatlû sine-perver Ayşe Sultan dâmet ismetühâ ve zâdet iffetühâ hazretlerinin Mahmiyye-i İslambol'da destgâhcılar başında kâin müceddeden binâ ve ihyâsına muvaffak oldukları mekteb-i latife ve mâ-i lezîz çeşmesi vakıfları... H 1240 (M 1824)⁵¹

Kurulan vakıflarda genellikle vakfın geleceği öncelikle erkek evlâda ve onun neslinden gelenlere, bu neslin tükenmesinden sonra kız evlatlara şart kılınmıştır. Anne konumunda olan kadınlara bu görevin bırakılması oldukça örnekte sayıda karşımıza çıkar. Genellikle kadınlara bazı

⁵⁰ VGMA, 608/2:235/178.

⁵¹ VGMA,746:241/94.

tahsisatlar yapılarak veya bazen bir evin *süknâsının*/oturma hakkı şart kılınarak bu durumun dengelendiği görülür.

Zevce/eş:

Zevce; erkeğin nikâhlı eşi olan kadın için kullanılan Arapça bir terimdir. Vakfiyelerde eşin medeni durumunu belirtmek için de yine zevce-*i menkâha*/nikâhlı eş, zevce-*i menkûha-i metruke* /terk edilmiş veya ayrılmış nikâhlı eş, zevcetey/iki eş, zevceteyn-*i metruketeyn*/ terk edilmiş iki eş anlamında terimler kullanılmıştır. Vâkıfların eşlerinin nikahında kalmaları veya kendi ölümünden sonra başka erkeklerle evlenmelerine göre şartlar koydukları görülür.

...Tevliyet-i mezkûr hayatta oldukça kel evvel bana meşrut olub vefatımdan sonra yine evlâdım ve evlâd-ı evlâdım ve evlâd-ı evlâd-ı evlâdımın batnen ba'de batnin ekber ve erşedine meşruta ola ba'dehum halen zevce-i menkuhâm/ nikahlı eş olan Hâce Rabia binti Abdullah nam Hatuna meşruta olub... H1186 (M 1772)⁵²

... merhûm es-Seyyid eş-Şeyh Mustafa Şeyhî Efendi kuddise sırruhu'l-azîz hazretlerinin zevce-i muhteremeleri fahru'l-muhadderât sâhibe-i hayrâtdan Ayşe Hatun... H 1255 (M 1839)⁵³

...zevce-i menkûha-i metrukeleri Ayşe Hanım ibneti elhac Halil... H 1282 (M 1865)⁵⁴

...zevceyn/ iki eş ve menkâhateynlerim/iki nikahlı eş Alime ve Gülbeyaz benim vefatımdan sonra zevc-i ahire tezevvüç/başka bir erkekle evlenmez ise yevmi onar akçe verile eğer kim ahire tezevvüç ederler ise verilmeyüb yine asla zam oluna...H 1167 (M 1753)⁵⁵

...ğalle-i vakfdan fazla kalursa evlâd-ı sulbiyem ve zevce-i menkuha metrukelerimden ere varmayub ta'zib ihtiyar edenler ale's-seviyye beynlerinde taksim edeler... H 1136 (M 1723)⁵⁶

Halile:

⁵² VGMA,732:84/65.

⁵³ VGMA,581/1,10/12.

⁵⁴ VGMA,608/2:319/ 268/1.

⁵⁵ VGMA,596:8/3.

⁵⁶ VGMA,732:159/140.

Vakfiyelerde samimi ve sâdik dost anlamında olan Halile kelimesinin de kadınlar için eş anlamında kullanıldığı dikkati çeker. Metinlerde *Halile-i celile-i muhteremeleri*, *Halile-i muhtereme* şeklinde geçer.

...Veziri A'zam olan merhûm Râmi Mehmet Paşanın Necli Necipleri umdetü'l emâcîdi ve'l-ekârim ile **Halile-i mükerreme-i muhteremeleri** olan umdetü'l muhadderât Ayşe Hanım... H 1156 (M 1743)⁵⁷

...dâr-ı fenâdan dâr-ı bekâya rihlet eylediğimde tevliyet-i mezkûre batnen ba'de batnin evlâdımın ekber ve aslahına ve evlâd-ı evlâdımın ekber ve aslanına meşruta ola ve ba'del-inkiraz neuzü billahi taala min kahri'l-feyyaz ve andan sonra tevliyet-i mezkûre **halilem** saraylı esir Ayşe Hatunun ancak kendi nefesine meşruta ola...H 1151(M 1738)⁵⁸

...**halilem** Sahibe Binti el-Hac Muhammed vakf-ı mezburdan yevmî, on beş akçeye mutasarrıf ola...H 1080 (M1669)⁵⁹

Harem:

Yine kadın için eş anlamında “harem “ teriminin de vakfiyelerde kullanıldığı dikkati çeker.

“...muma-ileyh el-hac Hüseyin Efendinin **harem-i muhteremeleri** mezbure Fatimetüz-Zehra Hatun...” H 1300 (M 1882)⁶⁰

“...her sene şehri Rebiü'l-evvelde Cami'i şerif-i mezkûrde bir kaside mevlid-i nebi Sallallahu Teala ve sellem kıraat olunarak hâsıl olan ecr-u mesubatı benimle **merhum haremim** Emine Reşide Hanımın ruhuna hediye eden cemaat-i müslimine sılâ⁶¹ tarihiyle tevzi' olunacak... H1317 (M 1899)⁶²

Kız Evlat:

Vakfiyelerde kız evlat anlamında *bint/benat*, *üns/inâs*, *kerime*, *duhter* terimleri ile birlikte bazen öz evlat veya büyük küçük olduğunu belirtmek amacıyla *sulbiye/kebire* veya *benât-ı sagır*, *benât-ı sulbiye*, *sadriye kızı*, *sulbiye kızı* şeklinde de ifade edilmiştir.

Vâkıflar kurdukları vakıfların çoğunda tevliyet ve galle fazlasını öncelikle erkek evlatlarına, ancak erkek evlâdın nesli kesildiğinde vâkıf kız evlâdına geçmesini şart kılar.

⁵⁷ VGMA,741:17/11/1.

⁵⁸ VGMA,741:399/203.

⁵⁹ VGMA,731:45/34.

⁶⁰ VGMA,589:286/474.

⁶¹ Vakfın gelirinden meşrutunlehlere dağıtılan karşılıksız maaş ve tahsisat.

⁶² VGMA, 593:150/143.

Hatta bazı örneklerde erkeğin nesli kesildiğinde kız evlâdın erkek evladına şart kılındığı da görülür.

...*dâr-ı bekâya irtihâl eylediğimde zükûr evlâdının ekberine ve evlâd-ı evlâdının ekberine ve evlâd-ı evlâd-ı evlâdının ekberine ve ba'dehû **inas** evlâdının ekberine ve evlâd-ı evlâdının ekberine ve evlâd-ı evlâd-ı evlâdının ekberine...*H 1167 (M 1753)⁶³

Erkek evlâdı olmayan bazı vakıfların bu cihetleri kız evlatlarına bıraktıkları gibi, yine bazı vakıflar da bunu “*ales'seviyye /eşit şekilde* ” ya da “*lizzeker mislü hazzü'l ünseyeyn/* erkeğe iki kıza bir” şeklinde şart kıldıkları görülür.

“...*Ol dahi rihlet-i dâr-ı bekâ eyledikde... evlâd-ı zükurdan kimesne bulunmayup müvekkilem mûmâ ileyhânın **sadriye kızı** Hatice Hanım mütevellîye ola...*H 1157 (M 1744)⁶⁴

“...*Mora Ceziresi'nde vâki' Gördos ve Anabolu Muhâfızı iken bundan akdem vedâ'-i âlem-i fânî iden merhûm Çelebi Mustafa Paşa ibn Mehmed Ağa ibn Abdümelik'in verâseti zevce-i menkûhesi Ayşe Hanım bint Abdurrahman Ağa ile **sulbiyye kebîre kızı** Emetullah Hanım'a...*”⁶⁵

...*vefâtından sonra **sulbiyye kızım** Fatma Hâtun sadriyye kızı Rukiyye Hâtun sâkine ola...*H 1156 (M 1743)⁶⁶

Arapça da kız evlât bint, çoğulu benât terimiyle ifade edilmekte olup, vakfiyelerde sık sık kullanılmıştır.

...*El-iyazü billahi anil-inkıraz badehu vâkıf-ı muma-ileyh kendi **benât-i sulbiyesine** ve evlâd-ı benatına ve evlâdı evlâdı benatına batnen bade batnin ve neslen bade neslin ve fer'an bade aslin sümme ve sümme ilel-inkıraz vakfeyledi...* H 989 (M 1581)⁶⁷

Vakfiyelerde kız evlatları tanımlayan ve en sık kullanılan terimlerden biri de *inas'dır*.

...*Bunlar munkarız olduğunda mezkûr vakıf **inâsa** aid olacak ve inasın inkırazından sonra mezkûr vakıf müşarünileyh vâkıfın halis malinden bina ve inşa ettiği medresei şerifeye ait olacaktır...*H 1083 (M 1672)⁶⁸

⁶³ VGMA, 731:113/63.

⁶⁴ VGMA,626/1:245/344.

⁶⁵ VGMA,734:288/145.1135H./1722 M.

⁶⁶ VGMA,738:19/14.

⁶⁷ VGMA, 571:53/29.

⁶⁸ VGMA,608/1: 267/291.

“...Abdullah Paşa **kerimesi** Hacı Atike Hanım bina ve vakıf eylediği camii şerif ve ittisalinde

...sultân-ı müşârun-ileyhâ hazretlerinin **kerîme-i muhteremeleri** umdetü'l-muhadderât tâcü'l-ülâ ve's-sa'âdât sâhibetü'l-hayrât ve'l-hasenât ve tâlibetü'l-sadâkât ve'l-müberrât iffetlü Zahide Hanım Sultan hazretlerinin... H 1163 (M 1749)⁶⁹

...icâre-i mezkûreden bâkî kalanı işbu vakfiyyemde mezkûreti'l-ism Çivizâde **duhteri** Ümmü Gülsüm Hâtun Mescid-i şerifi minberine ve mekteb-i mesârifine sarf olına... H 1172 (M 1758)⁷⁰

Kız Kardeş:

Kurulan vakıfların *mevkufu'n-aleyleri* yâni vakıfdan yararlananları arasında kız kardeşler bir hayli anılmıştır. Bunlar, tevliyet, nezâret gibi görevlerin tevcihi, galle fazlasından yararlandırma, adlarına tahsisat yapılması veya bir evin süknâsının şart kılınması gibi hususlardır.

Kız kardeş anlamında; karındaş, hemşire (abla), uht/ahavat terimleriyle bazen de li-ümm, li- ebeveyn kız karındaş şeklinde de ifade edilirler.

...karındaşlarım Hadice ve Makbule Hanımlara munhasıra olduğu halde geçen bin üç yüz on sekiz sene-i maliyesi Şubatında vefatıyla mezkuru'l-hudud üç bab dükkânından dört sehim itibariyle iki sehmi bana ve birer sehimden iki sehmi dahi **kız karındaşlarımız** gaibetan-ı mezburetan/kayıp Makbule ve Hadice Hanımlara mevrus... H 1330 (M 1911)⁷¹

...müvekkilim mûmâ-ileyh Ömer Bey li-ümm **kız karındaşı** mezbûre Leyla Hanım'ın sadriye kızı olan mûmâ-ileyâ Zaliha Hânım... H 1018 (M 1609)⁷²

...ve vakf-ı mezkurumun tevliyeti benden sonra **hemşire** Fatma Hanım ile zevcem Şerife Rukiye Hanım maan ve müştereken meşruta ola deyu şart tayin etmiş idim... H 1230 (M 1814 M)⁷³

⁶⁹ VGMA,738:45/2-6.

⁷⁰VGMA,738:224/127.

⁷¹ VGMA,610:89.

⁷² VGMA,989:191/147.

⁷³VGMA,579 :511/239.

...mirasımı yedi sehinden(kısım) olup siham-ı mezkûreden üç sehmi bana ve ikişerden cem'an dört sehmi dahi **uhti** mumaileyhimaya isabeti tahakkukundan sonra... H 1322 (M 1904)⁷⁴

Kız Torun:

Hafide

Vakfiyelerde kız evlatların yanı sıra *hâfide* olarak tanımlanan kız torunlara da bazen görev tevcih edildiği tahsisatlar yapıldığı dikkati çeker.

...Sarıhan sancağına muzaf Turğutlu nam-ı diğer kasaba kazasının ilıca nahiyesi karibinden Urganlı karyesinde vâki' Kuvvetli Bey zaviyesi zaviyedarlık cihetinin İshak Efendi mahlülünden uhdesine tevcih kılınmış olan **hafidesi** Atike Hanımın vuku'u vefâtına binâen ... H 1329 (M 1911 M)⁷⁵

...**vâkıfın hafidesi** Fatma hanıma şehriye yüz ve diğer hafidesi Sadiye hanıma şehriye yüz gurusu...H 1289 (M 1872)⁷⁶

SONUÇ:

Osmanlı toplumunda kadının; vâkıf, sosyal statü, soy bağı ve akrabalık ilişkileri ve bunun alt başlıklarında yer alan konumlarda yer almaları bakımından terimler üzerinden değerlendirildiğinde bilinenin aksine , hemen hemen hayatın her alanında varlıklarını hissettirdikleri bir gerçektir.

Kadının bazen varlıklı bir vakıf kurucu, aynı zamanda binalar kuran bâni ve yine bu kurumda yönetici ve denetleyici olarak rol aldığı gözlenir. Bazen ilmi bir görevli ya da ticari faaliyetlerde yer almış, mal mülk sahibi bir kişi olarak toplumda varlığını devam ettiren bir varlık olduğu, bulunduğu sosyal konum, aile ilişkileri ve soy bağına göre değişik terimlerle adlandırıldıkları bu kavramların zaman zaman yer değiştirdiği, çoğu zaman da iç içe geçtiği örneklerle ortaya konmuştur.

Anne olan kadın/valide, sultan annesi olduğunda; medh-i ûlya/valide sultan, eş olarak; padişah eşi olduğunda; sultan, kadın efendi, ikbal, normal söylemde eş için zevce, halile, harem, kız evlat olarak üns/inas- bint/benat, kerime duhter, kardeş olarak, karındaş, kerime, hemşire, uht/ahavat, Köle statüsünde câriye, muteka ve koşullara göre değişen durumlarda çeşitli terimlerle tanımlanmıştır.

Araştırma sonucunda dikkati çeken en önemli sosyal olgu ise; Osmanlı toplumunda sosyal statünün değişken bir yapıya sahip olduğu, toplumdaki hukuk kuralları çerçevesinde özgürlüğüne

⁷⁴ VGMA,596:81/67.

⁷⁵ VGMA,311:247/242.

⁷⁶ VGMA, 1763:93.

kavuşan bir câriyenin ilmî veya değişik hizmet gruplarında görev yapmasının yanı sıra, gerektiğinde hânedan kadını olarak Sultan ve Valide sultanlığa kadar yükselebildiği, sosyal sınıflarlar arasında katı bir geçişin olmadığıdır. Bununla da kalınmayıp, vakfiyelerdeki ifadelerden bu kadınlarının İslâm dininin en yüce kadınlarıyla eş düzeyde tanımlandıklarına şâhit olunmuştur.

KAYNAKÇA:

1-Arşiv Kaynakları:

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Vakfiye Defterleri (VGMA):311, 480, 571, 579, 580, 581/1, 582/2, 585, 589, 593, 596, 590, 608-1, 608-2, 610, 626-1, 627, 629,633, 634,644, 731, 732, 734, 735, 736,738,739, 741, 742, 743, 744, 746, 747, 987,989, 1431,1624, 1763, 1966.

2-Araştırma ve Yayınlar:

Baysal, A.Batılılar Gözüyle Harem: Gerçek Ve Fantezi, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4 /1-I Winter 2009 s,591-603.

Pierce, L.(2011). *Harem-i Hümayun- Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*,(çeviren:Ayşe Berktaş), İstanbul.

Pakalın, M.Z.(1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul.

Uluçay, M. Ç. *Padişahların Kadınları Ve Kızları*, Ankara, 2001.

Bilmen, Ö. N. (1969). *Hukukî İslâmiyye ve Istılâhatı Fıkhiyye Kâmusu*, İstanbul.

Akgündüz, A., ve Öztürk S. (1999). *Bilinmeyen Osmanlı*, İstanbul.

Akyıldız, G. (2004).Osmanlı Hukukunda Köleliğin Sona Ermesi İle İlgili Düzenlemeler ve Tanzimat Fermanı'nın İlanından Sonra Kölelik Müessesesi, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.IX, S.1,2, s.213-238.

3- İnternet Kaynakları:

<http://www.yeniakit.com.tr/haber/sultan-2-abdulhamidin-kac-esi-var-di-290692.html>

Taşkın, Ü. *Klâsik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/ The Journal Of International Social Research Volume 1/3 Spring 2008, http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt1/sayi3/sayi3_pdf/taskin_unal.pdf, ,s.343-366.